

Dette er en av fem
deler av studieboka
«Politisk økonomi».
Øvrige deler kan
lastes ned fra
[http://akp.no/
ml-historie/pdf/
studieboker/](http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/)

20. Klassekampen i produksjonen.

Utbyttinga av arbeiderklassen har ikke funnet sted allerede når kapitalisten ansetter arbeiderne. Når arbeidskontrakten blir inngått, skjer det et bytte av noenlunde *like* verdier. Kapitalisten lover å betale omtrent det som tilsvarer arbeidskraftas verdi. Først når produksjonen kommer igang, starter utbyttinga. Det er jo ikke sikkert på forhånd hvor stor merverdien vil bli. Det kommer an på hvor hardt og effektivt kapitalisten kan få arbeiderne til å jobbe, og hvor vellykket produksjonen forøvrig er. Endelig felles «dommen» når kapitalisten selger produksjonen og dermed får svar på hvor samfunnsmessig nødvendig arbeidstida var.

Derfor foregår det til stadighet en klassekamp på jobben om arbeidstid, pauser, tempo osv. For kapitalistene gjelder det å få mest mulig merarbeid ut av jobbinga til arbeiderne. Dette skjønner kapitalistene godt, sjøl om de aldri har gått på kurs i politisk økonomi. De ser uten videre at arbeidere som jobber effektivt og hardt gir en stor produksjon i løpet av arbeidsdagen, og dermed store salgsinntekter, mens utgiftene til arbeidskrafta ikke blir større. Derfor blir arbeiderne pressa og overvåket. De må gjøre rede for hvorfor de er borte fra jobben noen timer eller dager, de kan nektes å ta telefoner i arbeidstida, de har ofte ikke lov til å forlate maskinen eller avdelingen de jobber på. All denne reguleringa av hva arbeiderne gjør kommer ikke bare av at sjefene er smålige. Den er nødvendig i systemet. Kapitalistene lever av å presse merarbeid ut av arbeiderne, og derfor må de hele tida passe på at arbeiderne produserer så mye at det blir tilstrekkelig med merverdi.

Sjøl om arbeiderne blir lønnet med akkord i stedet for timebetaling, er prinsippet det samme. Akkordsatsene er alltid beregnet slik at det arbeideren får pr. stk., er langt mindre enn salgsprisen. Jo flere produserte enheter, jo mere merverdi. Utbyttinga skjer også her, ofte hardere enn ved vanlig fastlønn.

Ikke sjelden møter en oppfatninger om at produksjon er en reint teknisk, nøytral sak. Her er det liksom ingen motsigelser mellom klasser og grupper. «Alle» skal ha interesse av at produksjonen blir størst mulig. Først når en kommer til *fordelinga av produksjonsresultatet*, ser en interessekonfliktene, heter det. Sjølsagt er det klassekonflikter når det gjelder fordelingsproblemer, men de finnes også i produksjonen. Kampen mellom kapitalistene og arbeiderne finner sted daglig i produksjonen, i alle de undertrykkende tiltakene som kapitalistene setter i verk for å presse mest mulig merarbeid ut av arbeiderne.

21. Absolutt merverdiproduksjon.

Andersen er ikke mindre ivrig til å få arbeiderne til å holde tempoet oppe enn andre kapitalister. Han har regnet med

Hugo Gellert: Kugler for brød. 21. november 1927 skjøt Kullkompaniets politi i Colorado mot en flokk ubevæpnede arbeidere. 6 døde, 25 ble såra.

en dagsproduksjon på 300 tuber klister. Han har lovt å levere dette til sportshandler Lykke. Men akkurat den dagen da disse tubene skal bli lagd, er Låke sjuk. Andersen jager på Torp og Gundersen, men etter 8 timers arbeid er produksjonen 200 tuber, som vanlig. Andersen blir misfornøyd. Hvis de går hjem nå, kan han ikke levere det han har lovt til Lykke, og dermed blir en god kunde sur. Det er ikke bra for firmaet i tida framover. Kanskje den gode kunden velger en annen leverandør?

Andersen forlanger at Torp og Gundersen skal stå utover kvelden til produksjonen på 300 tuber er nådd. Overtidsbetaling blir det ikke snakk om. Hvis de mukker, kommer han til å si at han veit om nok av arbeidsløse som gjerne vil ha jobben deres.

Torp og Gundersen blir forbanna. «Hva fan er dette for slags slavedriver,» tenker Torp. Men hva skal de gjøre? De biter sinnet i seg, men har ikke tenkt å glemme.

Når Andersen gjør opp regnskapet for dagen, blir han henrykt. Salgsinntektene er 150 kr, og utgiftene til maskiner, råvarer o.l. 75 kr, som vanlig. Men i arbeidslønn har han bare hatt 20 kr — Låke får ingenting. Dermed blir dagsfortjenesten (før salgsutgifter, avdrag og renter) 55 kr mot vanligvis 45 kr. Det som så ut til å bli en dårlig dag for fabrikken, har blitt en strålende forretning.

Å øke merverdien ved å forlenge arbeidsdagen, eller ved å øke arbeidsintensiteten med samme lengde på arbeidsdagen, kalles *absolutt merverdiproduksjon*. Å øke arbeidsintensiteten betyr å arbeide raskere, å gjøre flere arbeidsoppgaver samtidig, eller å redusere pauser og ventetid. Absolutt merverdiproduksjon spiller alltid en stor rolle når kapitalistene skal skaffe seg merverdi.

22. Relativ merverdiproduksjon.

Det er også en annen form for å øke merverdien som kalles *relativ merverdiproduksjon*. Spesielt i moderne faser av kapitalismens utvikling er denne formen veldig viktig.

Andersens fabrikk driver omtrent slik de fleste andre klisterfabrikkene driver. Den er hverken mer eller mindre produktiv enn det som er vanlig. Den *faktiske* arbeidstida på Andersens fabrikk tilsvarer sånn noenlunde det som er *samfunnsmessig nødvendig*. På hver tube blir det utført *4,8 minutters levende arbeid*. Dessuten er det i hver tube «innbakt» samfunnsmessig arbeidstid (dvs. verdi) i form av den konstante kapitalen — råvarene, maskinslitasjonen, osv.

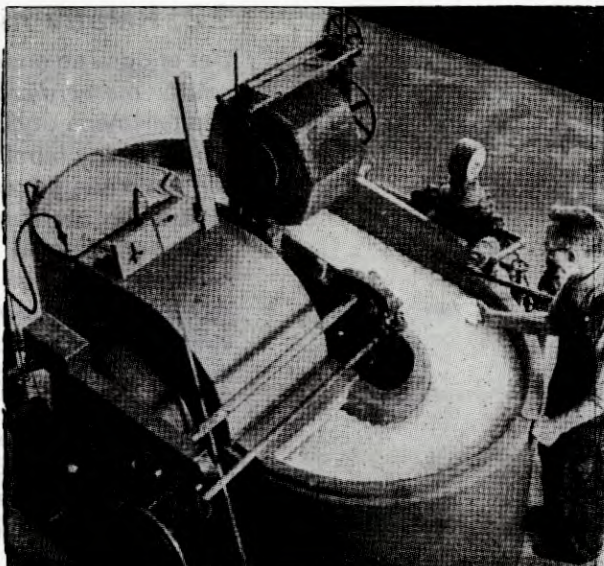
La oss si at Andersen oppfant en ny, genial produksjonsteknikk for patentklistere sitt. Med disse nye maskinene viste det seg at hver arbeider gjennomsnittlig kunne produsere 240 klistertuber pr. dag, istedet for 100 — slik de nå gjør på Andersens fabrikk. *Produktiviteten ville øke voldsomt*. Istedet for å bruke gjennomsnittlig 4,8 minutter nytt arbeid pr. klistertube, ville arbeiderne nå bruke 2 minutter levende arbeid pr. tube (8 timer = 480 minutter, fordelt på 240 tuber klistere).

Om Andersen lagde en ny fabrikk med disse nye maskinene, og *alt annet var likt*, ville han oppnå en ganske stor *ekstraprofit*. Han ville få et forsprang overfor de andre produsentene, som han kunne utnytte for å øke profitten sin. Oppstillinga nedenfor viser hvordan det *kunne* gå med den nye produksjonsteknikken.

TABELL 3. Produksjon og profit pr. arbeider med vanlig og ny produksjonsteknikk.

	Produksjonsteknikk	
	Vanlig	Ny
Arbeidstid pr. arbeider pr. dag:	8 timer	8 timer
Dagsproduksjon	100 tuber	240 tuber
Arbeidstid pr. tube (levende arbeid)	4,8 min	2 min
Salgsinntekter	kr 50,-	kr 120,-
Arbeidslønn pr. dag	kr 10,-	kr 10,-
Utgifter til maskiner, råstoff	kr 25,-	kr 40,-
Overskudd pr. arbeider pr. dag	kr 15,-	kr 70,-

Andersens geniale maskin kunne føre til at hver arbeider ga en fortjeneste på 70 kr pr. dag (før salgsutgifter, finans-

Forbedret produksjonsteknologi fører til relativ merverdiproduksjon

kostnader, sjefslønninger osv), langt mer enn i de andre fabrikkene. Men det er flere forutsetninger for et slikt resultat.

Vi har latt utgiftene til konstant kapital øke fra 25 til 40 kr. Det kunne bli mer. Det er sannsynlig at råvareforbruket blir mer enn fordoblet — det trengs mer enn dobbelt så mye bildekk og andre råstoffer når dagsproduksjonen pr. arbeider går opp fra 100 til 240 tuber. Hvis dette fører til at råstoffer blir vanskeligere å få tak i, og kanskje må transporteres lengre distanser, ville det være sannsynlig at råvareverdiene (den konstante sirkulerende kapitalen) økte mer enn en dobling. Videre er det fullt mulig at utgiftene til maskiner og energi pr. dag blir *mer* enn doblet, ettersom en så avansert maskinen kan være dyr.

Vi ser altså at hvis den konstante kapitalen øker mer enn i eksemplet vårt over, vil ikke ekstraprofitten bli så høy som vist over. Dessuten er eksemplet basert på at klisterprisen holder seg konstant på 50 øre. Det er mulig hvis etterspørselen øker. Kanskje flere nye hoteller er bygd til fjells, der de med penger nok kan gå på ski i påsken og derfor trenger mere klister. Hvis prisen må settes ned, blir imidlertid situasjonen en annen, som vi skal se seinere (avsnitt 34).

Dersom ekstraprofitten var et resultat av lengre arbeidsdager, ville det dreidd seg om *absolutt merverdiproduksjon*. Dette var tilfellet over, da en av arbeiderne var sjuk, og Andersen oppdaget at dette ga han mer profitt når han fikk de andre arbeiderne til å jobbe mer enn vanlig arbeidsdag. Men her er det økt fortjeneste på grunn av økt produktivitet, ved bruk av nye metoder og nytt produksjonsutstyr. Denne metoden å øke merverdien på kalles *relativ merverdiproduksjon*.

Absolutt merverdiproduksjon består i å øke merverdien ved å øke arbeidsintensiteten eller forlenge arbeidsdagen. Relativ merverdiproduksjon innebærer å øke merverdien ved høyere produktivitet uten at arbeidsdagen intensiveres eller blir lengre.

Betegnelsene absolutt og relativ merverdiproduksjon kommer egentlig av hvordan arbeidsdagen kan bli oppdelt i nødvendig arbeidstid (den tida arbeideren bruker til å produsere verdier som tilsvarer arbeidskraftas verdi) og merarbeidstid (den tida arbeideren produserer merverdi for kapitalisten). Ved absolutt merverdiproduksjon skjer det en økning av arbeidsdagen samtidig som den nødvendige arbeidstida holdes konstant. Ved relativ merverdiproduksjon holdes arbeidsdagens lengde konstant. Produktivitetsøkninger senker verdien av arbeidskrafta, den nødvendige arbeidstida blir kortere, og merarbeidstida øker altså sin relative andel av arbeidsdagen.

Det som er felles ved absolutt og relativ merverdiproduksjon, er at de begge er metoder som kapitalistene benytter for å øke merverdien og utbyttinga. En kan si at de er to forskjellige taktikker som kapitalistene bruker. Ofte forekommer de samtidig. I nyere tid, med en rask teknologisk utvikling, vil taktikken med relativ merverdiproduksjon som regel være den vanligste. Men har kapitalistene sjansen til det, blir også arbeidsdagen utvida (absolutt merverdiproduksjon) for å øke profitten.

PLANSJE 12. ABSOLUTT OG RELATIV MERVERDIPRODUKSJON

Utgangspunkt:

k	v	m
---	---	---

Absolutt:

Merverdi øker ved forlengelse av arbeidsdagen

k	v	m	
---	---	---	--

Relativ:

Merverdi øker ved at økt produktivitet fører til lavere variabel kapital (nødvendig arbeidstid blir kortere)

k	v		m
---	---	--	---

TEST DEG SJØL (5):Du fikser disse spørsmålene nå?

20. Når blir en sum penger til kapital?

21. Se på oversikten over dagsregnskapet til Andersen (avsnitt 10). Hvilke av utgiftene mener du tilsvarer a) den konstante kapitalen, b) den variable kapitalen, c) den faste kapitalen, og d) den sirkulerende kapitalen. Hvorfor er lønnsutgiftene del av den sirkulerende kapitalen?

22. Hvorfor tror du at kapitalistene er mot å sette ned den vanlige arbeidstida til 6 timer? Hvorfor går de inn for mere skiftarbeid?

23. Forklar forskjellen mellom de to måtene som kapitalistene kan øke merverdiproduksjonen på (avsnitt 21 og 22). Hvilken av dem er viktigst idag?

24. Under ser du hvor lang tid en mannlig industriarbeider gjennomsnittlig måtte arbeide for å tjene så mye penger at han kunne kjøpe en bestemt mengde av noen vareslag i 1948 og 1986. (Forklaring: Når det står 20 minutter under 1986 for 1 kg egg, betyr det at en arbeider ville tjene såpass mye på 20 minutter, etter at skatten er trukket fra, at han kunne kjøpe 1 kg egg.)

	1948	1986
1 brød	10min	15min
1 kg skinkestek	2t10min	1t20min
1 kg egg	2t10min	20min
1 halv pils	20min	10min
Hårklipp	55min	1t15min
1 lyspære	25min	10min

Kan du av disse tallene finne ut om verdien av arbeidskrafta har steget eller sunket i dette tidsrommet? *

Oddbjørn Hagen. Spesialist på 18 km langrenn og kombinert. En sikker storforbruker av smøring.

23. Inntekter og utgifter for Andersen det første året.

Det første året gikk Andersens fabrikk 10 måneder. Om sommeren blir det jo bare å produsere for lager. Derfor permitterer han arbeiderne (uten lønn, sjølsagt!) i juni og juli, men i august er han igang igjen. 1. oktober har hans nye fabrikk vært i virksomhet ett år, dvs 250 dager (25 dager i måneden i 10 mnd). Han kan sette opp årsregnskapet. Han har vært heldig — all produksjonen er blitt solgt. (I regnskapet nedenfor regner vi det som om han har fått solgt hele årsproduksjonen og fått inn penga for den pr 1. okt. Det er naturligvis ikke riktig, vanligvis tar det tid fra varene er lagd til de blir solgt, og deretter til regningene blir betalt — se neste avsnitt. Men vi gjør den forenklinga her.)

Han startet med å låne 10 000 kr i Småsparerbanken, og han hadde 1500 kr sjøl. 5000 kroner ble brukt til å kjøpe maskiner. Maskinene vil bli nedslitt i løpet av 4 år, og verdien av dem overføres gradvis til produktene i løpet av denne fire-årsperioden. Dette kommer til syne i regnskapet som ordinære avskrivninger, som er på kr 5 pr dag (jfr. avsnitt 10). Resten av startkapitalen hans, 6500 kr, ble brukt til å betale råvarer, strøm, lokalleie, arbeidslønn og andre utgifter når produksjonen startet opp. Etterhvert som han fikk inn penger fra salg av klisteret, kunne disse salgsinntektene brukes til å betale de løpende utgiftene.

TABELL 4. Andersens årsregnskap

Inntekter:

Produksjon: 300 tuber x 250 (arbeidsdager) =
75 000 tuber, solgt for kr 0,50kr 37 500

Driftsutgifter:

Arbeidslønn 30 kr x 250 =kr 7500

Ordinære avskrivninger på maskinene .kr 1250

Reparasjoner, vedlikeholdkr 1250

Strøm, lokalleiekr 3750

Råstofferkr 12500

Driftsutgifter ialtkr 26250

Driftsoverskudd (kr 37500 - kr 26250)kr 11 250

Driftsoverskuddet anvendes slik:

Salgsutgifter (reklame o.l)kr 2500

Avdrag på banklånetkr 1500

Renter på banklånetkr 1000

Andersen tar til eget forbrukkr 3750

Andersen har igjen, etter ett årkr 2500 = kr 11 250

24. Produksjonstid, sirkulasjonstid og omslagstid.

Nå må vi fordrive tida med å lære oss hva produksjonstid, sirkulasjonstid og omslagstid er for noe. Gjennom dette kan vi sette oss inn i flere sider ved fabrikken til Andersen.

Produksjonstid er tida det gjennomsnittlig tar fra produksjonen starter til varene er ferdig produsert. (Dette kalles ofte gjennomløpstid i dagens bedriftsøkonomi.) På fabrikken til Andersen er den 2 dager. Den ene dagen blir bilgummien og de andre ingrediensene kutta, rørt og blanda sammen, og kokt og helt på tube. Om natta kjølnes klistret, og dagen etter skrur man på korkene, setter på etiketter og pakker. Produksjonstida er altså lengre enn den tida det faktisk blir arbeidet. Lagring og tid til forskjellige naturlige prosesser som ikke trenger arbeidskraft er også deler av produksjonstida, og kommer i tillegg til arbeidstida.

Sirkulasjonstida er den tida i kapitalens kretsløp (jfr. avsnitt 18) som kapitalen er i sirkulasjon, dvs. utafor produksjonen, men ikke i pengeform. Den er todelt: For det første den gjennomsnittlige tida fra utleggene til produksjonsmidler og arbeidskraft er gjort til produksjonen starter opp, og for det andre den tida det tar fra varene er ferdig produsert til de er solgt og vareeieren har fått oppgjør. Dette er altså tida som går fra kapitalen eksisterer som verdi i pengeform til produksjonen begynner, og deretter tida fra kapitalen har fått vareform (dvs. de nyproduserte varene) til den er forvandlet til verdier i pengeform.

Stort sett går det 8 dager på Andersens fabrikk fra utleggene til råvarer o.l. er gjort til produksjonen starter. Når klistret er ferdigprodusert, tar det en viss tid før Andersen har fått solgt det og fått penga fra sportsforretningene. Vi sier at dette gjennomsnittlig tar 50 dager. Samlet sirkulasjonstid hos Andersens fabrikk blir da 58 dager.

Omslagstida på kapitalen er produksjonstida pluss sirkulasjonstida. Dette er den tida som et kretsløp (gjennomsnittlig) tar, fra kapital blir lagt ut på arbeidskraft og produksjonsmidler, til den samme, men økte, kapitalen er kommet inn igjen i form av penger. Hos Andersen er dette 60 dager ($58 + 2$), eller 2 måneder.

Kapitalens omslagstid er den gjennomsnittlige tid et kretsløp tar for kapitalen. Den er summen av produksjonstid og sirkulasjonstid.

25. Profittraten.

Andersens fabrikk er et lønnsomt foretak. Den merverdien som viser seg i regnskapet til Andersens fabrikk *pr. dag* er 45 kr (men endel av det må Andersen bruke til salg, til banklånet, og til sitt eget nødvendige forbruk). Daglige

driftsutgifter er på 105 kr (jfr. avsnitt 10). 30 kr er lønn, dvs. variabel kapital. Resten, 75 kr, er den konstante kapitalen som forbrukes hver dag: råstoffer (50 kr), generell slitasje på maskinene (avskrivninger = kr 5), vedlikehold, leie av lokaler, og energi (tilsammen kr 20). Merverdien er (ca) 43% av variabel og konstant kapital sammenlagt. Denne størrelsen kan vi si er den «daglige» profitttraten på Andersens fabrikk.

Profitttraten er forholdet mellom merverdien og summen av konstant og variabel kapital.

Dette kan skrives som $\frac{m}{k+v} \times 100\%$.

Tidligere så vi en annen formel, merverdiraten (jfr. avsnitt 14). Om du liker å se på formler, kan du sammenligne dem og se på hvordan de henger sammen.

Som vi har vært inne på tidligere, er den totale merverdien som produseres på Andersens fabrikk større enn den vi tar med her (jfr. avsnittene 15 og 17). Når vi regnet ut profitttraten på Andersens fabrikk over, tok vi bare med den merverdien som kommer til syne i regnskapene hans.

Vi beregnet altså profitttraten til hele 43%. Men Andersen eller andre kapitalister ville ikke regne slik. Vi regnet utgifter til salg, og renter og avdrag til banken, som deler av merverdien. Vi gjorde det fordi disse utgiftene *tilfaller kapitalen* (dvs bankkapitalistene og reklamekapitalistene), og betales ved hjelp av den merverdien arbeiderne skaper. Men *fra Andersens synsvinkel* er utgiftene til salg og til banklån ikke overskudd eller profitt. For Andersen er det han betaler i salgsomkostninger og til banklån utgifter på samme måte som utgiftene til konstant og variabel kapital. Når Andersen, eller andre kapitalister, i praksis skal bereg-

PLANSJE 13. KAPITALENS OMSLAGSTID

Samlet omslagstid

Sirkulasjonstid
fra varene er kjøpt
til produksjonen
starter

Produksjonstid

Sirkulasjonstid fra
varene er lagd til
oppgjør for salget
foreligger

P — V(Pm og A) — ••• produksjon ••••• V'(varer) — P'
(Faser i kapitalens kretsløp, jfr plansje 10)

Bruno Paul:

Vi skulle nok få streiken overstått hurtig, hvis ikke rakket var så vant til å sulte.

ne profittraten sin, vil de bare regne profitten som det de fullt og helt kan disponere sjøl. Den merverdien andre kapitalister får fatt i fra deres produksjon, er jo ikke noe de har direkte glede av. Som regel vil de regne profitten i forhold til det de har hatt som utgifter (dvs investert). De tar ikke hensyn til at endel av disse utgiftene (renter, skatter, osv.) er deler av merverdien, verdier som oppstår gjennom utbyttinga av arbeiderne.

Sagt på en annen måte, forteller profittraten *hvor mye en kapitalist får ut i forhold til det han (hun) har investert, i løpet av en viss tid*. Profittraten er i bunn og grunn det aller viktigste for kapitalisten. Det er den som avgjør om han eller hun er en framgangsrik kapitalist eller ikke. Høy profitt-rate pr. år vil si stor avkastning på kapitalen, mens lav profitt-rate betyr at kapitalen hans kaster lite av seg. *Jo høyere profitt-rate pr år, jo raskere vokser kapitalen — jo lavere profitt-rate, jo langsommere blir kapitalen større*. Hvis profitt-raten var 0, ville ikke kapitalen øke i det hele tatt. Dette skjer f.eks. hvis verdien av det en kapitalist får produsert,

er det samme som verdien av utleggene til konstant og variabel kapital. Da blir det ingen merverdi, og profittraten blir 0.

Det er også lett å se at det er avgjørende for kapitalisten *hvor lang tid* han bruker på å oppnå en viss profittrente. Om han investerer 10 millioner, og tilegner seg en merverdi på 1 million kr, må vi også spørre *hvor fort* — på 1 måned, 1 år eller 10 år? Øker kapitalen hans med 10% på 1 måned er det storveis, men om det tar 10 år, er det ikke noe å skryte av i millionærklubben. Derfor er det den *årlige profittrenten* som er interessant for kapitalisten: Hvor stor er profitten *pr. år* i forhold til den investerte kapitalen *pr. år*?

26. Profittrenten og omslagstida.

Stort sett kan vi si at kapitalisten har *3 måter å øke profittrenten på*: 1) Hvis han har lagt ut en bestemt sum til konstant og variabel kapital, kan han prøve å øke den merverdien han får ut av arbeiderne ved lengre arbeidsdag eller hardere arbeidstempo. Dette er det samme som absolutt merverdiproduksjon (jfr. avsnitt 21). 2) Han kan øke profittrenten ved relativ merverdiproduksjon (avsnitt 22), ved at f.eks. merverdien og den konstante kapitalen er den samme, mens den variable kapitalen synker. Da vil profittrenten øke. 3) Han kan øke profittrenten ved å *øke kapitalens omslagshastighet*. Denne siste metoden må vi se nærmere på.

I forrige avsnitt så vi at den gjennomsnittlige omslagstida på Andersens fabrikk var 2 måneder. Dette betyr at Andersen har utgifter til konstant og variabel kapital *i to måneder før han får inn penger fra salg av klisteret*. Først måtte han legge ut kr 5000 til maskiner. Deretter måtte han betale de daglige utgiftene til lønn, råstoffer (kr 105) og salg (kr 10) i 2 måneder (dvs. 50 arbeidsdager). Han må jo leve sjøl også. La oss si at han tar ut kr 15 pr. arbeidsdag til seg sjøl. Han har altså utgifter på kr 130 (dvs. $105 + 10 + 15$) i 50 arbeidsdager, dvs. kr 6500. *Alt i alt må han følgelig ha en startkapital på kr 11 500* ($5000 + 6500$).

I løpet av disse to første månedene har han solgt 15 000 klistertuber for kr 7500. Fra nå av kan han betale de løpende daglige utgiftene med de løpende inntektene fra salget.

La oss se hvordan det går om omslagstida er på 5 måneder. Dette kunne skje hvis det f.eks. tok 2 måneder (og ikke 2 dager) å produsere klisteret, og klisteret ble liggende et par måneder på lageret før det ble solgt. Andersen ville starte med kjøp av maskiner kr 5000, som forrige gang. Deretter måtte han betale de daglige utgiftene på kr 130 i *5 måneder* (125 arbeidsdager) før penger fra salget begynte å komme inn, dvs. $kr\ 130 \times 125 = kr\ 16\ 250$. *Nå ble altså nødvendig startkapital kr 21 250!*

Hverken produksjonen, salgsinntektene, eller det endelige årsoverskuddet (jfr. Andersens årsregnskap avsnitt 23) blir mindre sjøl om omslagstida blir lengre. *Men den nødvendige startkapitalen blir større.* Dermed blir profittraten pr år mindre, fordi profitten er oppnådd etter større kapitalutlegg, som det framgår av oppstillinga nedenfor.

TABELL 5. Profittraten pr år med omslagstida lik A) 2 måneder, og B) 5 måneder. (Årsoverskudd i begge tilfelle kr 2500, jfr årsregnskapet i avsnitt 23.)

$$A: \frac{m \text{ pr. år} \times 100\%}{k + v \text{ (startkapital)}} = \frac{\text{kr } 2500 \times 100\%}{\text{kr } 11500} = 22\%$$

$$B: \frac{m \text{ pr. år} \times 100\%}{k + v \text{ (startkapital)}} = \frac{\text{kr } 2500 \times 100\%}{\text{kr } 21\,250} = 12\%$$

Av tabell 5 skjønner vi hvor viktig omslagstida er for kapitalistene. De vil ønske å få den ned. I forhold til en viss startkapital (enten det er oppsparte midler, eller et banklån) vil *den årlige profittraten øke jo mindre omslagstida er.* Det vil bety at kapitalisten skaffer seg mere merverdi jo raskere omslagstida er, hvis alt annet er likt. Kapitalen hans kan øke raskere med kort enn med lang omslagstid.

For kapitalistene er profittraten disponibel profitt i forhold til størrelsen på kapitalutlegget. Kapitalistene har først og fremst interesse av den årlige profittraten, som øker jo mindre omslagstida er.

27. Gjennomsnittspriftraten.

Er det noe rart at andre kapitalister skotter nysgjerrig på skismøringsbransjen? Når de får fatt i regnskaper fra bedrifter i denne bransjen, oppdager de at profitten i denne bransjen ser ut til å være høyere enn vanlig.

Hva er gjennomsnittspriftraten? Vi må nå diskutere forholdene mellom *forskjellige produksjonsgreiner* (bransjer) i samfunnet. Det finnes sportsutstyrfabrikker, verft, kunstgjødselsfabrikker, papirfabrikker osv. Disse lager ulike bruksverdier, og derfor er også den teknologiske utviklinga slett ikke jamn mellom bransjene. I noen er maskinparken dyr i forhold til antall arbeidere som jobber der, i andre er det mange arbeidere og relativt mindre maskineri og råvarer.

La oss tenke oss to forskjellige bransjer. I bransje A er utlegget til variabel kapital 1 million og til konstant kapital 2 millioner. I bransje B er den variable kapitalen også 1 million, mens den konstante kapitalen her er 10 millioner. Bransje B er langt mer «kapitalintensiv» enn bransje A, ville de borgerlige sosialøkonomene si, ettersom de med kapital ofte ikke mener noe annet enn produksjonsmidler. *Merverdiraten* er — la oss si — 100%. Vi ser at merverdien som produseres i begge bransjer er 1 million. Men dette ville i så fall bety at *profittraten*, som er merverdien i forhold til summen av variabel og konstant kapital, *ble svært forskjellig*, slik det framgår av oppstillingen under.

TABELL 6. Bransjer med ulik kapitalsammensetning.

	BRANSJE A	BRANSJE B
Konstant kapital	2 millioner	10 millioner
Variabel kapital	1 million	1 million
Merverdi	1 million	1 million
Profittraten		
Profittraten	$\frac{m}{k+v} \cdot 100\%$	
	33%	9%

Hvorfor sier vi at merverdiraten er den samme i de to bransjene? Grunnen er at vi hele tida må ha i bakhue at verdi er forbruk av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid. Stort sett gir derfor en arbeidstid av en arbeider i f.eks. konfeksjonsbransjen omtrent den samme verdi som en arbeidstid i f.eks. papirfabrikkene eller på verftene. Ettersom verdien av arbeidskrafta også er noenlunde lik, blir resultatet at merverdiraten er noenlunde den samme — uansett bransje.

En situasjon der kapitalistene i bransje A har en profittrente som er mer enn det tredobbelte av profittraten i bransje B, kan normalt ikke vare. Det vil skje en *utjamning* av profittrentene.

Vanligvis skjer dette ved at en rekke kapitalister investerer i A for å ta del i den høye profitten. Med mange produsenter vil prisene presses nedover, til langt under verdien, slik at profittraten her blir omlag den samme som ellers.

På samme måte vil det skje en «flukt» fra bransje B, der det ser ut til at profittraten er lav. Når det blir færre produsenter her, kan de gjenværende produsentene sette opp prisene, og likevel få solgt produksjonen sin. På denne måten kan de få til en oppjustering av profittrentene.

Konsekvensene av disse to bevegelsene blir at profittrentene i bransje A og bransje B nærmer seg hverandre.

PLANSJE 14. UTJAMNING TIL GJENNOMSNITTSPROFIT

BRANSJE A

M = 1 mill.
V = 1 mill.
K = 2 mill.

BRANSJE B

M = 1 mill.
V = 1 mill.
K = 10 mill.

Om produksjonen blir solgt til priser lik verdien, blir profitt-
raten mye høyere i bransje A enn i bransje B:

Bransje A: $\frac{1 \text{ mill.}}{3 \text{ mill.}} \times 100\% = 33\%$

Profitttrate: $\frac{m}{k + v} \times 100\%$

Bransje B: $\frac{1 \text{ mill.}}{11 \text{ mill.}} \times 100\% = 9\%$

Derfor trekkes kapital ut av bransje B og over mot bransje A. Dette medfører større konkurranse og prisfall i A, mindre konkurranse og prisøkninger i B. Profitttratene blir like i A og B (tendensielt) (i søylene under betyr RM: Realisert merverdi):

Diagram illustrating the calculation of the profit rate (profitt-rate) for two different production scenarios, showing the relationship between production value (produksjonens verdi), variable costs (V), and fixed costs (K).

Scenario 1 (Left):

- Produksjonens verdi: 0,42 mill.
- V (Variable Costs): 1 mill.
- K (Fixed Costs): 2 mill.
- Profitt-rate calculation: $\frac{0,42 \text{ mill.}}{3 \text{ mill.}} \times 100\% = 14\%$

Scenario 2 (Right):

- Produksjonens verdi: 2,54 mill.
- V (Variable Costs): 1 mill.
- K (Fixed Costs): 10 mill.
- Profitt-rate calculation: $\frac{2,54 \text{ mill.}}{11 \text{ mill.}} \times 100\% = 14\%$

The diagram shows that the profit rate is calculated as $\frac{\text{Produksjonens verdi} - V}{V} \times 100\%$.

Kapitalismen er et bevegelig og urolig økonomisk system. Kapitalistene er på stadig jakt etter områder å investere, der de kan oppnå høyest mulig profitt. Dette medfører altså til stadighet en tendens til at profittrentene utjamnes, over tid. Men på et hvilket som helst *bestemt tidspunkt* vil det være en lang rekke *forskjellige profittreter* på de ulike bedriftene, mellom bedrifter innen samme bransje, og mellom ulike bransjer. Ved at kapital flyter til den produksjonsgren eller den produksjonsteknologi som gir størst profitt, øker produksjonen, varetilbudet blir større, konkurransen hardere, og vanligvis vil prisene synke til bransjen har en profitt som er noenlunde normal. Hvis profittrenten i en bransje er under gjennomsnittlig, vil bedriftene som går dårligst stenge. Dermed reduseres produksjonen, bedriftene trenger ikke lenger å konkurrere seg imellom ved å sette ned prisene. De stiger, og profittrenten i bransjen nærmer seg gjennomsnittet.

Slik pågår investeringer, omlegginger og bedriftsnedlegginger uopphørlig under kapitalismen. Resultatet blir en stadig utjamning av de forskjellige profittrentene: De høye blir mindre, de lave blir større (eller bedriftene her blir nedlagt). Ved nyanlegg, særlig i forbindelse med ny teknologi, kan profittrenten på disse bedriftene være særlig høy, inntil andre har investert på samme måte og tvunget profittrenten nedover igjen. *Det er disse ustoppelige tendensene til at profittrentene mellom bransjer og bedrifter beveger seg i retning av hverandre, som vi kaller utjamningen til gjennomsnittsprifitt.*

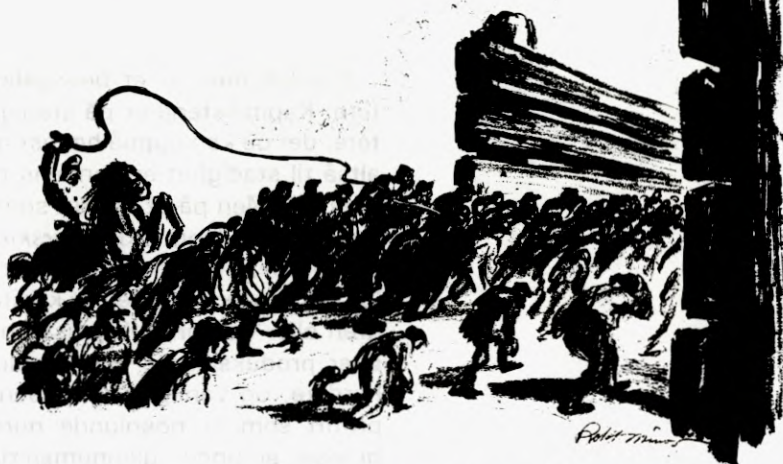
Utjamninga skjer ved at prisene går opp eller ned. I våre dager er imidlertid *prisfall* ganske sjeldne. Det kommer av at det har vært *inflasjon* hele tida etter 1945, dvs at pengeverdien hele tida har vært synkende. Derfor ser vi vanligvis ikke regelrette prissenkninger. I ei periode med inflasjon skjer utjamninga til gjennomsnittsprifitt ved at noen priser øker svært sakte, mye mindre enn inflasjonstakten, mens andre øker raskere.

28. Hvordan setter kapitalistene prisene?

Sammensetninga av konstant og variabel kapital i ulike bransjer vil ofte være svært ulik i lang tid. Noen produksjonsgreiner er hele tida mye mer arbeidsintensive enn andre, av reint tekniske grunner. Verftene har for eksempel lavere andel konstant kapital enn prosessindustrien. Her skjer det altså en utjamning av profittrentene. *Men dette kan bare skje dersom varene blir solgt til priser som ikke svarer med verdiene.*

Tar vi eksemplet over, ser vi at totalverdien av produksjonen i bransje A er 4 millioner, og i bransje B 12 millioner.

ROBERT MINOR

Sammenlagt er verdien av produksjonen 16 millioner, merverdi er 2 millioner, og konstant og variabel kapital sammenlagt 14 millioner. La oss si at gjennomsnittsprofittraten er ca 14% (som jo omtrent er den sammenlagte profittraten for de to bransjene).

Etter utjamninga til gjennomsnittsprofitt vil kapitalistene i bransje A selge produksjonen for *kapitalutlegget + gjennomsnittsprofitt*, dvs 3 millioner pluss 14% = 3,42 millioner. Kapitalistene i bransje B vil tilsvarende selge produksjonen sin for 11 millioner + 14%, dvs 12,54 millioner.

I bransje A er salgsprisene altså under vareverdiene, mens i bransje B er prisene over vareverdiene. Kapitalistene i A tilegner seg bare en del av merverdien som er produsert her. Kapitalistene i B får på sin side mere merverdi enn de har pumpet ut av arbeiderne sine. Når vi ser samlet på den totale merverdien som kapitalistene utbytter fra arbeiderne, blir altså denne merverdien fordelt som profitt mellom de kapitalistiske bedriftene — *ikke slik at hver kapitalist får den merverdien «hans» arbeidere har produsert, men slik at kapitalistene får noenlunde like profittrate.* Det skjer altså en slags overføring av merverdi produsert i arbeidsintensive bransjer til bransjer med forholdsvis større maskinpark og annen konstant kapital.

Som vi ser, innebærer dette at salgsprisene kan variere betydelig fra verdiene, særlig i bransjer med en kapitalsammensetning som avviker betydelig fra gjennomsnittet.

Normalt skjer prisdannelsen under kapitalismen ved at kapitalistene setter prisene i nærheten av *produksjonsprisene*, som er kapitalutlegg + gjennomsnittsprofitt. *Dette er hovedregelen for hvilket nivå prisene er på under kapitalismen.*

Hovedregelen for prisfastsettinga under kapitalismen er at kapitalistene setter prisen i nærheten av produksjonsprisene, som er kapitalutlegget pluss et påslag som kan gi kapitalen en gjennomsnittsprofitt på årsbasis.

29. Sammenhengen mellom priser og verdi.

Tidlig i dette kurset, i avsnitt 6, slo vi fast at en vares verdi er den gjennomsnittlige samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er gått med i produksjonen. Verdien av varen framtrer på markedet som varens bytteverdi, dvs dens pris. Da var det først og fremst en påstand. Her skal vi se nærmere på *hvorfor det er slik*.

Kapitalister, som Andersen, er underlagt en *tvangslov*: De må sikre at den pengesummen de legger ut til lønn, maskiner, råstoffer osv. resulterer i varer som lar seg forvandle til en minst like så stor pengesum. Når borgerlige økonomer krever at «bedriftene skal være lønnsomme», beskriver de *hvordan systemet er under kapitalismen*. Det er en tvang kapitalistene lever under. Greier de det ikke, er det kroken på døra for den utbygtinga de lever av.

De varene de trenger til produksjonen sin, arbeidskraft og produksjonsmidler, må de kjøpe til den prisen de må betale på markedet. De må betale vanlig arbeidslønn for vanlig arbeidstid. En *normalarbeidsdag* og *normal lønn* (sjølsagt med mange avvik) utvikler seg etterhvert, ettersom arbeiderne slåss for klasseinteressene sine. En småprodusent som jobber for seg sjøl, slik Andersen var helt til å begynne med (avsnitt 4), trenger ikke å ta det så nøye med hvilken inntekt han får pr. arbeidstime. Om den er lav, kan han likevel greie å tjene det han trenger ved å jobbe kvelder og søndager. Men en kapitalist som kjøper arbeidskraft, har bestemte utgifter pr. arbeidstime. Arbeiderne er ikke slaver. De kan si opp hvis de får for dårlige betingelser. Når kapitalistene investerer, er de avhengige av å skaffe seg arbeidskraft de kan utbytte. Betaler de for dårlig, mister de folka. Kostnadene til kapitalistene er altså bundet av at varene han kjøper, deriblant arbeidskrafta, har en viss pris.

Samtidig er kapitalisten tvunget til å holde en pris på de varene han produserer som ikke avviker noe særlig fra det de andre kapitalistene holder på samme vare. Om han setter prisene i været får han ikke solgt varene sine.

En kapitalist er altså vanligvis ikke «fri», hverken til å bestemme prisene på det han kjøper av arbeidskraft og produksjonsmidler, eller til å bestemme prisene på det han selger. Hvis kapitalisten har monopol, har han sjølsagt større muligheter til å bestemme hva som skjer. Men vanligvis er kapitalisten mer eller mindre låst fast i de betingelsene som blir bestemt utenfor bedriften hans.

Når kapitalistene hele tida er i konkurranse med andre kapitalister, betyr det at de kontinuerlig må streve etter å holde kostnadene på samme nivå som konkurrentenes. Hvis kostnadene ligger over konkurrentenes, går det dårlig. Derfor må kapitalistenes hele tida jobbe for å holde den konkrete

te arbeidstida fabrikken bruker på det gjennomsnittlige nivået, pr. produsert vare. Han må jo betale en viss lønn pr. arbeidstime de ansatte bruker. Om kapitalisten bruker mye lengre arbeidstid enn de andre produsentene i bransjen, blir kostnadene så høye at bedriften kan gå konkurs.

På denne måten er det mekanismer i det kapitalistiske systemet som tvinger hver enkelt kapitalist til å produsere med et forbruk av arbeidstid som ikke avviker for mye fra gjennomsnittet i samfunnet. Bedriftene er underlagt denne tvangen, enten kapitalisten vil eller ikke. Dermed er det en tendens til at varene inneholder en bestemt mengde arbeidstid. På samme måte er det en tendens til at prisnivået på varene blir avgjort av denne mengden arbeidstid (dels levende arbeidstid, dels arbeidstid innbakt i produksjonsmidlene). Jo mer arbeidstida kan senkes, jo mere synker kostnadene. Om kostnadene synker, og kapitalisten likevel holder prisen oppe, vil andre kapitalister investere her på grunn av profittmulighetene, og etterhvert vil dermed prisene synke noenlunde i forhold til arbeidstidsforbruket.

Kapitalistene er altså bundet av et system der *endringer av varenes verdi* (dvs. endringer i den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida) fører til endringer i kapitalistenes kostnader. Ved produktivitetsendringer vil den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida endre seg, kostnadene vil følge med, og konkurransen mellom kapitalistene tvinger prisene i retning av å tilpasse seg arbeidstidsforbruket. Dette skjer ikke på grunn av at noen bevisst regner ut hvor mye arbeidstid som går med. Det skjer bak kapitalistenes rygg, uavhengig av dem, som en objektiv lovmessighet.

Når vi sier at prisene, dvs. bytteverdiene, har sammenheng med verdiene, som er den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida, er altså ikke dette en løs påstand. Dette tvinger seg fram, som et resultat av konkurransebetingelsene de kapitalistiske vareprodusentene driver sin virksomhet under. *Verdien av varen* (dvs. den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida) *fungerer altså rent objektivt som noe som regulerer bytteforholdene mellom varene.* Og vareverdiene er noe objektivt ved varene som kapitalistene må innrette sin virksomhet i pakt med.

Men forutsetninga for at dette skjer, er egentlig at både kapital og arbeid kan «flyte fritt». Arbeiderne må uten hindringer kunne ta arbeid der betingelsene er best. Kapitalistene må uten særlige problemer kunne investere der profittraten er høyest. Når disse betingelsene er noenlunde til stede, vil endringer i den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida, dvs. verdiene, være den usynlige krafta som regulerer prisbevegelsene. *I praksis* vil det være mange hindringer for dette: Monopoler, lovregler, toll, og treghet i det økonomiske livet som gjør at prisbevegelsene gjenspeiler verdiene på en ufullstendig måte.

PLANSJE 15. FRA KONKRET ARBEID TIL PRIS

1. Produksjonen skjer med konkret arbeid, faktisk arbeidstid.

2. Endel (hele, mindre eller mere) av den faktiske arbeidstida anerkjennes som abstrakt, samfunnsmessig arbeidstid, avhengig av om arbeidet er et nødvendig ledd i den samfunnsmessige arbeidsdelinga.

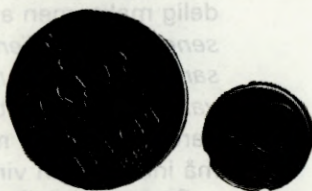
3. Dermed etableres varens verdi, og den delen merverdi den inneholder.

4. Etter utjamning til gjennomsnittsprøfitt framtrer varens produksjonspris, som et avvik fra verdien avhengig av sammensetninga av kapitalen.

5. Kapitalisten setter vareprisen med utgangspunkt i produksjonsprisen, men tar dessuten hensyn til tilbud og etterspørsel i markedet.

Prisene kan dessuten variere mye av andre grunner, som f.eks. tilbud og etterspørsel, skiftende moteretninger osv. Er det knapphet på en vare det er stor etterspørsel etter, kan prisene fare i været. Når varelagrene er fulle og etterspørselen laber, skjer det kanskje prisfall — som når sportsbutikker har salg på ski i april.

Men når borgerlig sosialøkonomi gjør tilbud og etterspørsel til hele forklaringen på prisfastsettelsen, ser de bare det som skjer på markedet. *Før* varene kommer så langt, har mye skjedd.

Først blir verdien av varen (dvs. mengden av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid) fastlagt i *produksjonen av varen*. Deretter skjer en omfordeling av merverdien mellom bransjer og bedrifter og en utjamning mot gjennomsnittsprofitttrate. Gjennom dette danner varenes *produksjonspris* seg, som er kapitalutlegget med tillegg av gjennomsnittsprofittraten. Deretter kan tilbud og etterspørsel påvirke prisene — de kan fare opp eller ned, alt ettersom, men *alltid* rundt produksjonsprisene. *Det er nettopp disse prisbevegelsene i pakt med tilbud og etterspørsel, som over sikt tvinger fram et gjennomsnittlig prisnivå omkring produksjonsprisene*. Prisbevegelsene gir signaler til kapitalistene om det er stor etterspørsel og muligheter for profitable investeringer, eller om markedet er mettet og det er sjanser for tap om en går inn i bransjen. Ved dette er prisbevegelsene den mekanismen som virker slik at verdiene regulerer bytteforholdene mellom varene.

30. Verdi og den samfunnsmessige arbeidsdelinga.

Vi skal nå stille spørsmålet om hva som skaper en slags orden i den samfunnsmessige arbeidsdelinga, dvs. hva som regulerer mengden av arbeidsinnsats i de ulike bransjer og næringer. *Hvilken mekanisme er det som under kapitalismen gjør at det ikke hele tida oppstår et vanvittig misforhold mellom produksjon og behov?*

De enkelte kapitalistiske produsentene tror som regel at de er uavhengige og sjølstendige. De «jobber for seg sjøl», som Andersen. Hverken staten eller noen annen makt bestemmer hva de skal produsere, når de skal gjøre det, hvor mye osv. Men faktisk er de regulert — ikke av en åpen, tydelig makt, men av noe som ligger skjult for dem: *bevegelsene i vareverdiene, eller med andre ord endringene i den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida for de forskjellige vareslagene*. Dette kalles også *verdiloven*: Kapitalistiske vareprodusenter må underkaste seg varenes verdi, og de må innrette sin virksomhet i samsvar med dem.

Som sagt tidligere (avsnitt 3) er det ikke sjølsagt at det arbeidet som en produsent legger i produksjonen av en viss mengde varer, blir anerkjent som samfunnsmessig nødvendig. Dersom han eller hun produserer noe som ingen har behov for, blir varene ikke solgt. På samme måte blir det dersom det produseres for mye av noe det er en begrenset etterspørsel etter — endel av produksjonen går rett og slett

Hvorfor verditeorien trengs.

Teoriene om gjennomsnittsprøft og produksjonspriser legger Marx fram i 3. bind av Kapitalen. Her framgår det hvordan salgsprisene systematisk kan være forskjellig fra vareverdiene. Det en vare inneholder av samfunnsmessig nødvendig arbeidstid blir ikke direkte uttrykt i vareprisen. Prisene avviker fra vareverdiene blant annet slik vi har beskrevet i avsnitt 29. Mange har forkastet Marx arbeidsverditeori av denne grunn. Det virket overflødig å gå «omveien» om verdilæra når en skulle lage en teori om prisdannelse.

Men verdilæra er på ingen måte unødvendig eller motbevist ved at salgsprisene avviker fra vareverdiene. Verdilæra er *nødvendig* når en skal forklare hvorfor gjennomsnittsprøften er f.eks. 15 – 20% og ikke 3% eller 50%. Dette kan bare forklares ved å vise til den *ubetalte arbeidstida*, dvs merverdien som arbeiderklassen produserer. Videre: Sjøl om prisfastsettelsen skjer via produksjonsprisene, er det likevel vareverdiene som regulerer utviklinga av kapitalismen og fordeler arbeidet mellom de ulike produksjonsgreiene (avsnitt 30). Men denne fordelinga skjer altså ved hjelp av mellomledet med produksjonsprisene.

Andre viktige forhold peker også på hvorfor verdilæra er avgjørende for å studere økonomien. Produksjonen er primær i forhold til fordelinga av produksjonsresultatet. Verdilæra gjør det mulig å studere produksjonen uten å blande inn fordeling. Deretter skjer det en fordeling av verdiene, der prisbevegelesene er viktige. Den som oppnår en høy pris, får fordelt mye til seg. Verdilæra henger sammen med at kapitalismen blir analysert som en samfunnsøkonomi karakterisert av klasseforhold, av oppdelinga mellom eiere til produksjonsmidler og de eiendomsløse arbeiderne. Teorier om priser rett og slett ser bort fra hvordan de økonomiske begrepene har sammenheng med det klasesamfunnet som kapitalismen består i. Priser er noe som gjelder det enkelte varebytte og den enkelte varebytte og den enkelte kjøper og selger – enkeltpersoner, ikke klasser. Endelig er verdilæra svært viktig fordi den analyserer produksjonen under kapitalismen som en motsigelsesfylt enhet av verdi- og bruksverdi-produksjon. Motsigelsen mellom verdi og bruksverdi er helt avgjørende for kapitalismen. Viktige utviklingstrekk, som den stadige jakten på produktivitetssøkninger, tendensen til fallende profittrate, og sykliske kriser, ikke kan bli forstått uten at en forstår at verdi og bruksverdi skiller lag og står i motsetning til hverandre. Uten verdilæra kan ikke dette bli oppfatta.

til spille, og det konkrete arbeidet som ble utført var samfunnsmessig unødvendig. Det samme inntreffer hvis produsenten somler og bruker urimelig lang tid, mye lenger enn det samfunnsmessige gjennomsnittet. Da er det bare en del av produsentens faktiske arbeidstid som anerkjennes som samfunnsmessig nødvendig arbeidstid, og som et nødvendig ledd i den samfunnsmessige arbeidsdelinga.

Hvilken praktisk betydning har det for produsentene at arbeidstida deres ikke anerkjennes som samfunnsmessig nødvendig? Det betyr at den konkrete arbeidstida deres *ikke blir belønnet på lik linje* med hva som er vanlig i samfunnet. Om produksjonen helt eller delvis blir usolgt, eller produsenten bruker mye lengre tid enn gjennomsnittlig, blir arbeidstida bokstavelig talt anerkjent som mindreverdige. Når slike kapitalister bytter bort arbeidet som de har organisert i fabrikken sin mot penger på markedet, får de mye mindre igjen pr. arbeidstime enn hva som er vanlig.

Salget av varene gir altså et signal til produsentene om det de får ut av arbeidstida si, er på linje med hva som er vanlig i samfunnet, eller om det er undermåls. Hvis det siste er tilfellet, gir det direkte utslag på pengepungen. Kapitalisten får igjen mindre — kanskje mye mindre — av den samfunnsmessige rikdommen — enn hva arbeidstidsforbruket burde tilsvare. På *regnskapene* vil dette vise seg som underskudd eller dårlig lønnsomhet.

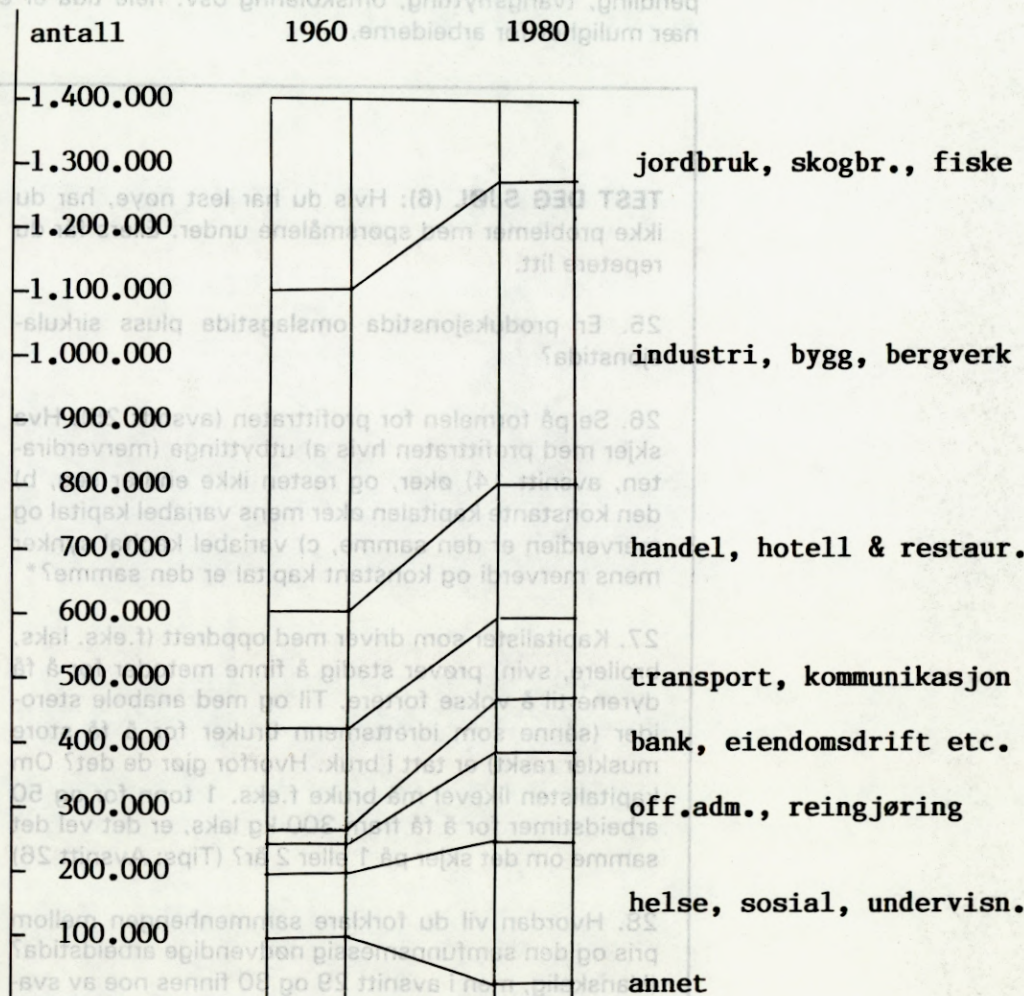
Da må kapitalisten kanskje rasjonalisere og effektivisere for å produsere med mindre forbruk av arbeidstid, eller han/hun nedlegger simpelthen produksjonen og finner et annet utkomme. *Dermed skjer det en endring i den samfunnsmessige arbeidsdelinga.* Arbeidsinnsats styres til et nytt sted — en ny bransje, en ny fabrikk eller liknende.

Den samfunnsmessige arbeidsdelinga utvikler seg altså ved at det til stadighet oppstår misforhold mellom kapitalistenes faktiske arbeidstid og den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som trengs til produksjonen. Når en produsent bruker mer enn det som er samfunnsmessig nødvendig av arbeidstid, resulterer det i sviktende fortjeneste, og dermed må produsenten enten effektivisere eller forsvinne. Omvendt vil en produsent som bruker mindre arbeidstid enn det som er samfunnsmessig nødvendig, oppnå en større andel av samfunnets rikdommer enn det arbeidstidsforbruket vanligvis skulle tilsvare. Det betyr stor fortjeneste, som i neste omgang tiltrekker nye produsenter som også er ute etter å tjene penger på samme måte. Dermed endrer også den samfunnsmessige arbeidsdelinga seg.

Det vi har beskrevet her, er sjølsagt det samme fenomenet som borgerlige økonomer omtaler som «markedsmekanismen». Men borgerlige økonomer ser ofte bare det som

Den samfunnsmessige arbeidsdelinga 1960 – 1980.

Folk i full yrkesaktivitet, fordelt på næringer.

skjer på markedet, og overser at grunnlaget for markeds- mekanismen er endringer og bevegelser i den samfunns- messig nødvendige arbeidstida (dvs. verdiene).

Men når verdiloven på denne måten regulerer den sam- funnsmessige arbeidsdelinga, skjer ikke det problemfritt. Det skjer gjennom *kontinuerlige kriser*: Bedriftsnedleggjel- ser, strukturrasjonalisering, sammenslåinger, konkurser, arbeidsløshet. Verdiloven under kapitalismen fungerer gjennom at arbeiderklassen uten opphør har en utrygg og usikker eksistens, der arbeidsløshet, undersysselsetting, pendling, tvangsflytting, omskolering osv. hele tida er en nær mulighet for arbeiderne.

TEST DEG SJØL (6): Hvis du har lest nøye, har du ikke problemer med spørsmålene under. Ellers får du repetere litt.

25. Er produksjonstida omslagstida pluss sirkula- sjonstida?

26. Se på formelen for profittraten (avsnitt 25). Hva skjer med profittraten hvis a) utbyttinga (merverdira- ten, avsnitt 14) øker, og resten ikke endrer seg, b) den konstante kapitalen øker mens variabel kapital og merverdien er den samme, c) variabel kapital synker mens merverdi og konstant kapital er den samme? *

27. Kapitalister som driver med oppdrett (f.eks. laks, broilere, svin) prøver stadig å finne metoder for å få dyrene til å vokse fortere. Til og med anabole stero- ider (sanne som idrettsmenn bruker for å få store muskler raskt) er tatt i bruk. Hvorfor gjør de det? Om kapitalisten likevel må bruke f.eks. 1 tonn for og 50 arbeidstimer for å få fram 300 kg laks, er det vel det samme om det skjer på 1 eller 2 år? (Tips: Avsnitt 26)

28. Hvordan vil du forklare sammenhengen mellom pris og den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida? (Vanskelig, men i avsnitt 29 og 30 finnes noe av sva- ret.)

29. Er produksjonspris det det koster for en kapitalist å produsere en vare?

Dette er en av fem deler av studieboka «Politisk økonomi». Øvrige deler kan lastes ned fra <http://akp.no/ml-historie/pdf/studieboker/>